

बासरीवाला कक्षीर

प्राजिका श्यामप्राणा, अनु. कु. चित्रा तायडे

अलरोझा मस्तान शाह, – बासरीवाल्या फकीराचा जन्म एकोणिविसाव्या शतकाच्या मध्यकाळात, उत्तर भारतातील गुजरानवाला जिल्ह्यातील केतना खेड्यात झाला. कोणालाही त्यांच्या जन्माचे नेमके वर्ष माहीत नाही. त्यांचा जन्म राजघराण्यात झाला असे ते नेहमी सांगत असत. त्यांचे बैरागी होण्यापूर्वीचे नाव सैयद हसन अली शाह असे होते. युनानी औषधांचा त्यांचा उत्तम अभ्यास होता आणि अरेबिक व पर्शियन भाषांचे त्यांना चांगले ज्ञान होते. पूर्वेकडील घाटांवरून चालण्यात त्यांना आनंद वाटत असे. चालताना ते बासरी वाजवीत असत. आणि तिचा सुस्वर ऐकून त्यांच्या भोवती लोक जमत असत. त्यांना भेटलेल्या लोकांशी त्यांचा जो संवाद झाला त्यावरून असे अनुमान करता येते की ते जवळ जवळ १०८ वर्षे जीवन जगले. महाराष्ट्रातील नागपूर पासून ४० मैल अंतरावर असलेल्या कळंब ह्या गावी त्यांनी १० मे १९५६ ला देह ठेवला. जेव्हा ते मरणासन्न होते तेव्हा त्यांनी जमिनीवर एक कांबळे अंथरले, अंगातील सर्व कपडे काढले, समाधीत मग्न होऊन बसलेल्या स्थितीत त्यांनी देह ठेवला.

जसे तेलगू संत कवी वेमन योगी म्हणतात की ‘मीठ आणि कापूर सारखे दिसतात परंतु जेव्हा त्यांची परीक्षा केली जाते तेव्हा ते पूर्णपणे वेगळे आढळतात’. त्याप्रमाणेच लोक सुद्धा कपडे घातल्याने आणि बाह्य रूपावरून फारसे वेगळे जाणवत नाहीत, परंतु जेव्हा आपण त्यांच्या जीवनाची परीक्षा करतो तेव्हाच आपण खरोखर संत महात्म्यांना ओळखतो. तर, मला खरोखर महात्मा असलेल्या, अलरोझा शाहांच्या जीवनाबद्दल सांगायचे आहे.

माझे त्यांच्याबद्दलचे पूर्वस्मरण, मी जेव्हा पाच वर्षांची होते त्या इ. स. १९३३ सालात घेऊन जाते. त्यांच्याशी बोलणे आणि त्यांना लिहिणे शक्य होण्याइतकी जेमतेम पर्शियन, उर्दू लिपी मी शिकले होते. अलरोझा शाहांनी मला त्यांच्या प्रवासाबद्दल सांगितले. ते सांगत असत – साधूने एका जागी राहायला नको. जसे पाणी वाहत राहिले नाही तर त्याचे डबके तयार होईल, तसे साधूंनी भ्रमण केले नाही तर साधूची प्रगती खुंटेल. ते मक्केला दोनदा गेले होते. त्यांनी हिमाचल प्रदेशापासून कन्याकुमारीपर्यंत बरेच वेळा प्रवास केला होता,

तसेच जावा, बोर्निओ, सुमात्रा आणि फिजी बेटांपर्यंत सुद्धा प्रवास केला होता.

अलरोझा शाह कट्टर मुस्लिम होते. जेथे जेथे ते गेले तेथे तेथे ते दिवसातून पाचदा नियमित नमाज करीत असत. आणि म्हातारपणातही त्यांचा हा नेम कधी चुकला नाही. ते नेहमी आत्मपरीक्षण करीत असत. त्यांना पाहताच लोक त्यांना आदराने अभिवादन करीत असत. असे त्यांचे व्यक्तिमत्त्व होते. त्यांचा धर्म आमच्या खेड्यातील लोकांच्या धर्मापेक्षा वेगळा असला तरी कोणालाही ते आपल्यापासून भिन्न वाटत नसत. प्रत्येक स्थीला ते ‘आई’ म्हणून संबोधीत असत. पाहताक्षणीच ते लोकांची मने जाणीत असत. त्यांना विचारलेल्या प्रत्येक प्रश्नाला ते ताबडतोब, समाधानकारक उत्तर देत असत. जर त्यांना कोणी आपल्या समस्या सांगितल्या तर ते त्यांना योग्य गोष्टीच्या रूपाने उपदेश करीत असत. ते कधीही त्यांना ‘असे करा किंवा तसे करा’ सांगत नसत. किंवृत्तु ‘असे करू नका किंवा तसे करू नका’ असेही सांगत नसत. लोकांना त्यांच्या गोष्टीमध्ये त्यांचे उत्तर मिळत असे.

एकदा एका भक्ताने त्यांना विचारले – बाबा, मी माझ्या प्रार्थना करतो, माझी सर्व कर्तव्य करतो, पण मला शारीरिक व्याधी का सोसाव्या लागतात? त्यांनी उत्तर दिले – प्रत्येकाला त्याच्या गतकर्माकरिता भोगावेच लागेल. एका हाताने आपण जे देत असतो, ते दुसऱ्या हाताला परत मिळत असते. जर एका व्यक्तीला तुम्ही फुले द्याल, तर तुम्हाला फुले मिळतील. जर तुम्ही फळे द्याल, तर फळे तुम्हाला मिळतील. जे बी आपण पेरतो तसे फळ मिळते. भक्तांकरिता अजून एक मुद्दा आहे. जितक्या जास्त तो शारीरिक व्याधी सोसतो तितका जास्त तो देवाला सर्वांतकरणापासून, मनापासून आवळवतो – “देवा मला पुन्हा जन्म नको. हा माझा शेवटचा जन्म असू दे.”

नंतर दुसऱ्या भक्ताने विचारले – “तुम्ही पुनर्जन्मावर विश्वास ठेवता का?” बाबा उत्तरले, “का नाही? का बरं इतकी गरिबी-श्रीमंती, आनंद आणि दुःख असावीत? आपण कर्मफलाची कल्पना स्वीकारतो. आपण जितके जास्त सोसतो तितके आपण ह्या शरीराला त्रासतो आणि मग आपण प्रामाणिकपणे प्रार्थना करतो की आम्हाला पुन्हा जन्म नको. केवळ गृहस्थानाच सोसावे लागते असे नाही तर संतांना सुद्धा सोसावे लागते. मी तुम्हाला एक गोष्ट सांगतो –

एक अतिशय उन्नत योगी होता. तो आपल्या आध्यात्मिक साधना करीत भ्रमण करीत असे. एकदा तो

खेड्याजवळील एक बगिच्यात राहत होता. तेथील एक छोटा शेतकरी पोटाच्या विकाराने दीर्घ कालापासून पीडित होता. त्याने अनेक प्रकारची औषधे घेतली. पण काही फायदा झाला नाही. एके दिवशी शेतात काम करीत असता काही अंतरावरून त्याने झाडाखाली बसलेला योगी पाहिला. आपला विकार दूर करण्यासाठी योगी आपल्याला काही दैईल ह्या विचाराने तो त्या योग्याजवळ आला. योगी गंभीर समाधीत मग्न असलेले त्याला दिसले. तो योगी स्थूल पातळीवर येईल ह्या आशेने तो योग्याजवळ वाट पाहत बसला. तो शांतपणे वेळ मिळेल तेव्हा इकडे तिकडे पाहत असतानाच अचानक त्याला काहीतरी चमत्कारिक दिसले. एका काठीला बांधलेले एक ब्लॅकेट उडत होते. जणूकाही ते जोराच्या वाच्याने हेलकावे खात आहे. पण वारा वाहत नक्हता. योग्याचे ढोळे उघडताच शेतकरी आपली पोटदुखी विसरून त्याला म्हणाला – स्वामीजी, हे ब्लॅकेट काढीवर कसे उडत आहे? योगी उत्तरला – ‘बेटा हे पहा! मी बन्याच दिवसांपासून हिवतापाने पीडित आहे आणि त्यामुळे थंडीने कुडकुडतो. जेव्हा मला थोड्या वेळाकरिता ध्यान करावेसे वाटते तेव्हा मी माझा ताप ह्या ब्लॅकेटवर ठेवतो. जेव्हा माझे ध्यान पूर्ण होते, तेव्हा मी ताप पुन्हा घेतो, असे म्हणतच त्याने ब्लॅकेट स्वतःभोवती गुंडाळले आणि तो थंडीने कुडकुडू लागला. त्याच्या प्रश्नाला उत्तर मिळाले. शेतकऱ्याने त्या योग्याला नमस्कार केला आणि तो निघून गेला.

अलरोझा शाहाने आम्हाला सांगितले – ‘सामान्य लोक चार स्तरांवर राहतात. पहिली मानवी पातळी, दुसरी बैलाची, तिसरी माकडाची आणि चौथी सर्पाची. प्राथमिक अवस्थेत सात्त्विक गुणांची देणगी लाभली असते. नंतर गृहस्थ झाल्यानंतर तो कामिनी-कांचनात अडकून बैलासारखा हिंडतो. तिसऱ्या अवस्थेत त्याचा परिवार वाढतो. त्याचे मन, एका नातवावरून दुसऱ्या नातवावर जाते; जसे माकड ह्या झाडावरून त्या झाडावर उडत्या मारते. चौथ्या स्तरावर, तो रोगांनी आणि वृद्धापकाळाने खंगतो आणि बिछान्यावर पडतो, अंथरुण धरतो आणि सापासारखा पडून गहतो. म्हणून, जीवनाच्या प्रथमावस्थेतच प्रत्येकाने सावध असले पाहिजे.

दुसरी गोष्ट त्यांनी सांगितली की जर त्याला अडचणीत यायचे नसेल तर – मनुष्याने, धार्मिक गुरु ओळखण्यात अतिदक्षता घ्यायला पाहिजे. एकदा, एक पोपट फार भुकेला होता आणि तो खाद्याच्या शोधात इकडे-तिकडे फिरला. जेव्हा त्याला झाडावर एकही फळ आढळले नाही तेव्हा तो कापसाच्या

झाडावर गेला. आणि लाल रंगाचे कापसाचे फळ पाहताच जशी त्याने आपली चोच त्याला मारली, तसे कापसाचे बोंड उघडले आणि त्याची चोच कापसाने भरली. त्याला लवकरच कापूस चिकटला आणि त्यातून तो बाहेर येऊ शकला नाही. कापूस साफ करण्यात पोपटाची चोच दुखावली गेली आणि तुटली. म्हणून प्रत्येकाने काही संन्यासी ढोंगी असतात, हे ध्यानात ठेवून विवेकाने योग्य संन्याशाची निवड करण्यात सावध असले पाहिजे.

आणि शक्ती कोठे आणि भक्ती कोठे? ह्या प्रश्नाच्या उत्तरात ते म्हणाले – जेथे सामर्थ्य आहे तेथे भक्ती आहे. तेथे मुक्ती आहे. नंतर पुन्हा ते म्हणाले – बगदादमधे एक थोर फकीर होता. त्याने अनेक वर्ष तपस्या करून आत्मानुभूती घेतली. त्याचे नाव मन्सूर मस्ताना होते. त्याच्या जिभेने तो वेदवाक्य उच्चारीत असे – “अनल हक” (मी सत्य आहे). मौलवींना ते आवडत नसे. तो अधार्मिक आहे अशा विचाराने – ते प्रथम नम्रतेने त्याला म्हणाले – ते वेदवाक्य पुन्हा म्हणून कोस. परंतु त्या फकीराने ते चालूच ठेवले. नंतर ते त्याला धमकी देऊ लागले. परंतु त्याचा काही परिणाम न झाल्याने लोक खलीफाकडे गेले आणि त्या फकिरामुळे प्रभावित होऊन सामान्य लोक अल्लावरचा विश्वास गमावतील अशी त्यांनी तक्रार केली. खलीफाने आज्ञा दिली – त्याला सांगा की जर त्याने ते शब्द उच्चारले तर मी त्याचे हात-पाय तोडण्याचे, त्याची कातडी काढण्याचे आणि त्याला जाळून भस्म करण्याचे आदेश देईन. ह्या शिक्षेची धमकी ऐकल्यानंतर सुद्धा फकीर तेच शब्द उच्चारत राहिला आणि खलीफाच्या आदेशानुसार त्याला शिक्षा फर्माविण्यात आली. जेव्हा त्याचे शरीर जाळले गेले; तेव्हा त्याच्या राखेतून ‘मी ईश्वर आहे’ असे जाहीर करणारा तोच जोराचा ध्वनी उमटला. लोकांनी खलीफाला हे सांगितले तेव्हा तो स्वतः आला, त्याने राखेतून उमटणारा तो ध्वनी ऐकला आणि पश्चात्तापाने तो विव्हळला. त्याने लोकांना मन्सूर मस्तानाचे अनुयायी होण्याचा आदेश दिला आणि त्यानंतर ते स्वतःला ‘मन्सूर’ पंथाचे म्हणून लागले.

अलरोझा शाहाने आम्हाला सांगितले – ईश्वरच उच्चतम आहे, आत्मानुभूतिप्राप्त व्यक्तीच फक्त प्रवचन देऊ शकतात – सामान्य नाही! त्यांनी श्रीरामकृष्णांना पाहिले होते. त्यांनी मला सांगितले – दक्षिणेश्वरला मी काही काळ राहिलो असता मी त्यांना तेथे पाहिले. तसेच ‘रामकृष्ण आश्रम’ असलेल्या नागपूरलाही मी गेलो होतो. तेथे मला त्यांचे शिष्य स्वामी शिवानंद ह्यांची माहिती झाली. जेव्हा अलरोझा शाह बोलत

असत ते श्रीरामकृष्णांची उपदेशात्मक लहान गोष्ट त्याला जोडत असत.

एकदा कोणी एक याचक, बादशहाकडे काही मागण्यासाठी गेला, त्यावेळेस राजा प्रार्थना करीत होता, ‘हे ईश्वरा, माझे साप्राञ्ज्य वाढव’ हे वाक्य याचकाच्या सहज कानी पडले. याचकाने विचार केला – मी त्याला मोठा सम्राट समजलो म्हणून त्याच्याकडे मागण्यासाठी आलो, परंतु तो सुद्धा मागत असताना मी ऐकले. एका याचकाकडे याचना करण्यात काय उपयोग? म्हणून याचक दरबार सोडून जाऊ लागला. सम्राटाने पाहिले की याचक निघून जात आहे, तो धावतच त्याचेजवळ आला आणि विचारू लागला – मी तुम्हाला काय देऊ? याचक उत्तरला – जेव्हा मी तुम्हाला भिक मागताना ऐकले तेव्हा विचार केला – भिकाच्याला भीक मागून काय उपयोग! येतो नमस्कार! ही गोष्ट सांगताना – अलरोज्ञा शाह म्हणाले – “ईश्वर सर्वशक्तिमान आहे आणि सर्व इच्छांची पूर्ती करणारा आहे.” आणि त्यांनी श्रीरामकृष्णांचे शब्द पुनः उच्चारले. – पोपट राम राम म्हणतो पण जेव्हा मांजर त्याला पकडते तेव्हा क्यां क्यां औरडतो. संसारी लोक सर्व चांगले असताना प्रार्थना करतात. जेव्हा ते मृत्युशऱ्येवर असतात तेव्हा त्यांच्या संपत्तीचा आणि नातलगाचा विचार करतात. ते देवाला विसरतात. शहाणे लोक ह्याविरुद्ध करतात. जेव्हा ते शरीर सोडतात तेव्हा ते फक्त ईश्वराचा विचार करतात.

त्यावेळेस माझ्या आई-वडिलांच्या घरी सतत उपनिषद आणि भागवताचे वाचन होत असे. अलरोज्ञा शाहाचा मशिदीकडे जाताना तेथे थांबण्याचा परिपाठ होता. एके दिवशी – ‘ही शास्त्रे ऐकत असताना त्यांनी मला प्रेमाने म्हटले, ओ पगली, उद्यापासून श्रीरामकृष्ण वचनागृह्ण आणि स्वागी विवेकानंद वाचत जा’. ह्या शास्त्रापेक्षा त्याने तुला तुझ्या पुढील जीवनासाठी अधिक प्रेरणा मिळेल. तर अलरोज्ञा शाह ह्या बासरीवाल्या संतामुळे मी श्रीरामकृष्णांकडे येऊ शकले.

भारताची फाळणी झाल्यानंतर, अलरोज्ञा शाह वृद्ध झाल्याने त्यांचे भ्रमण थांबले आणि ते बेरर राज्याच्या (सध्याच्या महाराष्ट्र राज्याच्या) भागातील कळंबं ह्या गावी स्थायिक झाले. उन्हाळ्यात ४-५ महिने ते आन्ध्रप्रदेशातील नेल्लोर जिल्ह्याच्या कावली ह्या गावात राहत असत. हे गाव महाराष्ट्रासारखे गरम नव्हते. ते कावलीला रेल्वे व बसने प्रवास करीत असत. आणि त्यावेळेस ते एका भक्ताच्या घरी येत असत.

१९५६ च्या उन्हाळ्यात, ते आन्ध्रमधे आले नाहीत. एक भक्त कारण शोधण्यासाठी महाराष्ट्रात गेला. त्यावरीं कळंबला दुष्काळ पडला होता. एक मोठी विहिर सोडून बाकी

सर्व विहिरी आटल्या होत्या आणि त्या विहिरीतसुद्धा अगदी थेडे पाणी होते. त्या खेड्यातील लोक गरीब होते. आंघोळीकरिता आणि पिण्याकरिता दुसऱ्या स्थानाहून पाणी आणण्यासाठी त्यांना १० मैल पायी जावे लागत असे. ही विपत्ती पाहून त्यांना सोडून जाण्यास अलरोज्ञा शाहाने अंतःकरण तयार नव्हते. त्यांनी स्वतः जवळच्या गावातील लोकांना भेटून त्यांच्याकडून निधी गोळा करण्याची जबाबदारी घेतली, जेणेकरून थेडे पाणी असलेली विहीर खोल खणून काढता येईल. भक्ताने पाहिले – की विहीर खोदण्याच्या कामावर देखरेख करण्यासाठी ते मध्यान्हाच्या तळपत्या उन्हात छत्री घेऊन उभे आहेत. ज्या काळात हे काम चालू होते त्या काळात निधी गोळा करण्याचे काम – गरजूना तसेच स्थानिक पोलिसांना सुद्धा जेवू घालण्याचे काम त्यांनी चालू ठेवले. भक्ताने त्यांना ही जबाबदारी दुसऱ्यावर सोपवून नेहमीप्रमाणे कावलीला त्याच्याबरोबर येण्याची विनंती केली तेव्हा अलरोज्ञा शाहांनी त्याला एक गोष्ट सांगितली –

एका जंगलात एक मोठे वडाचे झाड होते. पुष्कळ दिवसांपासून त्या झाडावर एक पक्षी राहत असे, एक दिवस त्या जंगलात आग लागली. वादळी वाग वाहत असल्याने लवकरच ती आग पसरली. अनेक झाडे जळून पडली आणि उद्धरथ झाली आणि आग त्या मोठ्या वृक्षापर्यंत सुद्धा पोहोचली. झाड जळत असताना त्यावर अनेक वर्ष आश्रय घेण्याच्या पक्षाला वृक्ष म्हणाला – ‘लवकर उडून जा’ आणि ह्या जागेपासून तुझ्या कुटुंबाला वाचव. त्यावर पक्षी उत्तरला – तुम्ही आम्हाला इतकी वर्षे आश्रय दिला आणि जेव्हा आता तुम्ही संकटात आहात तेव्हा आम्ही निघून जाऊ शकत नाही. आम्ही सुद्धा तुमच्याबरोबर मरू.

तेव्हा अलरोज्ञा शाह म्हणाले – येथील लोक करुणाजनक परीस्थितीत असताना मी त्यांना सोडून जाऊ शकत नाही. तू तुझ्या खेड्याकडे परत जा आणि माझ्या भक्ताना आणि प्रेमांशुलांना माझ्या शुभेच्छा घेऊन जा. तुम्हा सर्वांचा निरोप घेतो.

दुसऱ्या दिवशी जड अंतःकरणाने त्या भक्ताने ते गाव सोडले. त्याच्या परतण्याच्या थोड्या दिवसांनंतर त्याला अलरोज्ञा शाह गेल्याच्या मजकुराची तार मिळाली.

स्वामी विवेकानंदांनी म्हटले आहे –

“ज्याचे हृदय गरिबांसाठी कळवळते, ज्याच्या हृदयाला गरिबांसाठी पीळ पडतो, त्यालाच मी महात्मा म्हणतो, एरव्ही तो दुरात्माच होय.”